

ספרה של אסתר הרצוג הוא מחקר אנתרופולוגי מאלף הרבה בחינות אבל קודם כל מהבחינה של חדירה למציאות החברתית שמעבר לחזית הרשמית. באופן רשמי הרצוג משתתפת כיועצת לענייני מגדר בפרויקט פיתוח החקלאות הנפאלית שבו חברה ישראלית, תה"ל (תכנון המים לישראל) חוברת למשרד החקלאות הנפאלי בקידוח בארות ויצירת מערות השקייה במימון הבנק העולמי. כיוון שהתפרסמה ספרות ביקורתית ניכרת על פרויקטי הפיתוח האלה ובמיוחד על הזנחת עד הזרת נשים מהם, הבנק מנסה ליצור תדמית יותר חיובית על-ידי דרישה להקצות חצי מיליון דולר מכספי הפרוייקט לקידום הנשים העניות והבורות של כפרי נפאל. הרצוג לא ידעה זאת כשנשכרה תה"ל ומצאה עצמה תחת בוס ישראלי שמטרתו לחסוך ככל האפשר בפרוייקט קידום הנשים. הרצוג כמובן לומדת זאת רק כשהיא בשדה ועוד יותר כשהיא מנתחת את החומר אחרי עבודת השדה. גדולתו של הספר בחשיפה המלאה, כולל האישי של הרצוג עצמה את מעמדה ותפקידה הבעייתי במונחי אתיקה כשהיא מגלה שבעצם היא הפכה לחלק מבירוקרטיה ניאו-קולוניאליסטית שמשרתת בעיקר את עצמה ולא דווקא את הכפריים הנפאליים ועוד פחות את הכפריות.

Esther Hertzog. Patrons of Women: Literacy Projects and Gender Development in Rural Nepal. New York: Berghahn Books, 2011. 259 pages.

ראובן שפירא¹

למען האמת, שם ספרה של אסתר הרצוג נוטה להטעות, שכן הוא הרבה יותר ממחקר של פטרונאז' גברי בפרוייקט הקניית קרוא וכתוב לכפריות בנפאל, הוא ביקורת נוקבת על הניאו-קולוניאליזם של פרויקטי הפיתוח הבינלאומיים שממנה איש לא יוצא נקי, כולל אפילו הרצוג עצמה שבאה בשל פמיניזם אך למעשה שירתה אינטרסים פטריארכאליים. את זה כמובן לא ידעה כשנשכרה לייעץ בנושאי מגדר בפרוייקט שבלחץ בעל-המאה, הבנק העולמי, נספח לפרוייקט השקיה שהבנק מימן למשרד החקלאות הנפאלי בביצוע עם תה"ל, חברת ייעוץ והנדסה ישראלית לנושאי מים. אז גם לא הכירה את הספרות הביקורתית על אופיים הניאו-קולוניאליסטי של פרויקטים כאלה ורק בניתוח יומן עבודת השדה ועריכתו לאתנוגרפיה עשירה ומשכנעת התברר לה הדבר. לכאורה מדינות עשירות מפותחות ("המערב", "הצפון") באות לפתח את העניות והנחשלות ("הדרום"), אך בפועל זה בעיקר מקים ומזין ביורוקרטיות מושחתות ומשחיתות בשירות אינטרסי מנהליהן, הן מקומיים והן "מערביים". ביקורת זו החלה כבר לפני שלושה עשורים ואגפה הפמיניסטי חשף את הזנחת אינטרסי הנשים בפרוייקטים; בשל כך הבנק העולמי החל דורש לכלול פרויקטי-משנה לצרכי הנשים בפרוייקטים שמימן. אולם, כמו במקרים אחרים שנחקרו גם לגברים ראשי הביורוקרטיות של הפרוייקט בנפאל אין עניין אמיתי בדאגה לצרכי הנשים; הם רוצים רק לחסוך בהוצאות פרויקט ההשכלה שבאות על חשבון שימושים אחרים בהלוואת הבנק, שימושים שיותר משרתים את האינטרסים שלהם. באמצעים ביורוקרטיים מוכרים כגון סחבת הם כאילו מקדמים את פרויקט ההשכלה כשלמעשה שלבי הכנתו נסחבים במכוון במשך שנים עד שמסתיים סופית פרויקט ההשקיה ואז גם הוא מתחסל בלא שהוגשם.

¹ המכללה האקדמית הגליל המערבי, עכו (בדימוס).

האנליזה הנוקבת של הרצוג מרשימה ביותר בכל קנה מידה, בייחוד כאשר נלקח בחשבון ששהתה חודשים ספורים בלבד בשדה, את שפת אנשיו לא ידעה (כמו הבוס הישראלי), ומטרתה הראשית לא הייתה מחקרית אלא ביצועית, סיוע לפרויקט שכפמיניסטית ותיקה האמינה בו כמקדם נשים כפריות עניות וחסרות השכלה. ניתוחה הכנה והאמיץ שופע ביקורת עצמית ומגובה בעושר מובאות מספריות פרויקטי הפיתוח והאנתרופולוגיה. הוא חושף שלא רק שהפרויקט הכושל שירת בעיקר את אינטרסי בעלי-הכוח (אם כי גם מחקר אנתרופולוגי), אלא שגם אם היה מוגשם לא היה משרת כמעט את הנשים שלמשל זקוקות יותר להכשרה חקלאית מתקדמת שמשרד החקלאות נתן רק לגברים אף שנשים עשו את רוב העבודה בשדות. יתר על כן, להרכשת השכלת-יסוד למבוגרים היה משרד ממשלתי שבחצי מיליון הדולר בהם תוקצב הפרויקט היה יכול לקיים הרבה יותר כיתות משתכנן בפרויקט כי לא היה נזקק ליצירת מנגנון ביורוקרטי מיוחד ולא למשכורות עתק (במושגים נפאליים) לזרים מיותרים כהרצוג. הרצוג גילתה שהפרויקט היה בעצם מיותר ותה"ל הסכימה לדרישת הבנק העולמי רק כי זה הצדיק את המשך פעולתה והכנסותיה שהיו מסתיימים מוקדם יותר לולא הפרויקט.

כל פרק בספר חושף ממצאים נוספים שיש בהם כדי לייאש את מי שמאמין שהעולם המפותח יכול להתערב בשפע משאביו לקידום העולם הנחשל שבו חיה רוב האנושות בלא שההתערבות תידרדר לשירות בזבזני ומשחית של אינטרסי בעלי-הכוח. כפי שהרצוג חשפה יחס פטרוני לעולי אתיופיה מצד ביורוקרטיות שקבעו מה טוב להם וכפו זאת עליהם, כך נחשף בוסיוזם פטרוני של המנהלים ובראשם הישראלי המכוער שרודה בנפאלים בארונגנטיות, מבליט באובססיות את עליונותו ומפעיל פיקוח הדוק-יתר שמשניאו עליהם, שנאה שנחשפת רק בסופי שבוע כשהוא בקטמנדו המרוחקת. זה גם מלבה שנאה לממסד הנפאלי שהביאו יחד עם זרים רבים אחרים כדי לזכות במעט מכספי מדינותיהם שרובם מממנים את חיי המותרות שלהם ולא את צרכי המקומיים, ושנאה זו מניבה אהדה בכפרים למורדים המאוואיסטיים. אולם, ברגישות אתנוגרפית הרצוג מזהה את האופי הביורוקרטי האינסטרומנטלי של הבוסיוזם: כאשר הבוס איננו מתפקד כמנהל אובססיבי לעליונותו, הוא הגון למדי ודואג גם לאשתו ולה.

מעניין ומשכנע בכנותו ניתוח התנהלותה שלה בתור "פטרוני פגיע". "פטרוני" משום מעמד רם, אקדמאית זרה בכירה שתנאיה כמעט כשל המנהל ומשכורתה גבוהה פי חמישים משל שותפתה לניהול הפרויקט, יועצת המגדר המקומית והמתורגמנית שמשכתרת היטב במונחי נפאל, \$75 לחודש. אף שהרצוג ראתה בה פרטנרית שוות-מעמד, בעיינה ביומן השדה מצאה שלא תמיד התייחסה אליה בהתאם, מדי פעם גלשה ליחס פטרוני. זה מוסבר בין השאר בהיותה חלק מביורוקרטיה, תלויה בבוס שדורש לא לתת יחס שוויוני לסגל הנפאלי אלא להפגין עליונות עליו כיוון שהיא מזוהה למדי עימו. הוא גם לא מהסס לבקר אותה בגלוי ולומר שהפרויקט "שלה" חסר ערך. כמותו גם יחסם של המנהלים הנפאליים שבאופן סמוי בולמים את הפרויקט על-ידי שימת מכשולים שאינה יכולה להתגבר עליהם בשל זרותה ותלותה במנהל הישראלי שאינו ממחר להתערב לטובתה אם בכלל.

חשיבותו של הספר בהעמיקו את הבנת הכישלון המובנה בפרויקטי פיתוח המדינות העניות בחושפו צדדים אפלים רבים שהשפעתם עליהן שלילית ביותר כגון עידוד ההונאות והשחיתות של פקידיהן. מקובל לבקר מדינות אלו על מינהלן המושחת והבלתי-יעיל ולייחס לו את עוניין ופיגורן למרות הסיוע הזר הרב, אבל האנתרופולוגית חושפת שהניאו-קולוניאליזם מובנה בסיוע הזר, התנהגות הזרים מבצעי הפרויקט אינה שונה מהותית משל פקידיים קולוניאליים וכמו בקולוניות זה מעודד מינהל בלתי-יעיל ומושחת. למשל, המנהל הישראלי נותן למקומיים דוגמה אישית גרועה לא רק בבוסיוזם אלא גם במיעוט עבודה: רק בבוקר יום ב' הוא טס מקטמנדו בה גר עם אשתו לעיירת המחוז שבה מרכז הפרויקט, ושבוע עבודתו מסתיים ביום ה' בצהריים כשטס חזרה. לפי הרצוג גם לשאר ראשי הפרויקט היה עומס עבודה מועט ולכן התפנו להצטרף לביקורי צוותה בכפרים ושם נהגו כתיירים ולא כמנהלים שיוצאים לשטח כדי לבדוק את תוצאות ניהולם. אולם, אפשר לפרש אחרת את נושא העומס: עומס על מנהל תלוי במידת מחויבותו לתפקידו, ומכיוון שכזו חסרה שם היה למנהלים פנאי לתיירות במקום להתמסר לתפקידם גם בצאתם לשטח. כך גם שחיתות ממוסדת ביחסי הפקידים המקומיים עם הזרים מעודדת מיעוט מחויבות לתפקידיהם. למשל, במדינה שבה שכר פקיד חודשי הוא \$40-60 העניק המנהל הישראלי "מתנת חג" לכל אחד מעשרות פקידי משרד החקלאות 1-2 בקבוקי ויסקי משלוש דרגות יוקר (כ-\$20, \$40 ו-\$60 הבקבוק) לפי מעמדם וחשיבותם. האופי הממוסד נחשף כשהרצוג גילתה כי מנכ"ל המשרד התלונן במכתב למנהל הישראלי על שכמה מבכיריו קיבלו זוג בקבוקים פחותי-מחיר ודרש להחליפם ביקרים יותר.

טבעה של אתנוגרפיה מעולה כפי שעשתה הרצוג לחשוף הרבה אמיתות לא נעימות ולהציב סימן שאלה על מקובלות כולל כאלו שיצרו מחקרים שטחיים מדי ו/או פונקציונליזם שייחס להן מעמד אקסיומטי. למשל, הרצוג גילתה שגם נציגי הבנק העולמי בנפאל תרמו להכשלת הפרויקט כשלא התלוננו על ששנה אחרי תחילתו נפתחה רק כיתת לימוד אחת מתוך ה-300 שתוכננו. כלומר לפרויקט הייתה השפעה משחיתה על רבים הקשורים בו, לא רק על מבצעי. יתר על כן, הוא עודד הונאות: למשל, כיתה בודדת זו הייתה בכלל "כפר פוטיומקין", הצגה שהכין בכספו הפרטי המנהל הנפאלי לקראת בואו לביקור של מנכ"ל הבנק העולמי וולפנזון. הלז שזמנו קצר סייר במסוק את הבארות ומתקני ההשקיה וגם הובא והתרשם מהכיתה שאכן הפרויקט שהבנק דחף מקדם השכלת נשים. הרצוג

גם לא חוסכת ביקורת על גישה שטחית מעצמה ומצוותה: בבקרוך בבית ספר כפרי הסתפקו בשאלות "סטטיסטיות" שמדיפות יחס אתנוצנטרי, למשל לכמה שנות לימוד זוכים בנים לעומת בנות, כאילו שמספר שנות לימוד בו הן עליונות על המורות והתלמידים/ות הוא העיקר ולא נושאים מורכבים ומשמעותיים יותר כגון השפעת ההשכלה על חיי התלמידים והבוגרים.

מה שחסר בספר זה הסבר מנהיגות ראשי הביורוקרטיה, כמו רוב האתנוגרפיות הארגוניות שכותביהן לא היו מנהיגים ולפי אימרת חז"ל אל להם לשפוט את המנהיגים עד שיגיעו למקומם. אין זה הכרחי שיו"ר הבנק העולמי יוטעה על-ידי ביקור ב"כיתת פוטיומקין"; אומנם זמנו קצר אבל הוא בחר איך לבדוק את התנהלות הפרויקט, כמו שיכלו ולא בדקו מנהיגי נפאל. לא בכל פרויקטי הפיתוח השלימו מנהיגים עם אי-יעילות ושחיתות, ידוע למשל שהיו ישראלים שהנהיגו אחרת פיתוח מוצלח, במסירות ובדוגמה אישית; חבל שהרצוג לא חיפשה מידע עליהם. בספר יש גם פגם המפריע בקריאתו: ציטוט, לעיתים חוזר ונשנה, של השמות הפרטיים (ואף השם האמצעי) של כותבות/י המקורות; זה מבליט שהרוב הן כותבות, אבל זה מאריך משפטים ומקשה על הקורא שדי לו בשמות המשפחה כנהוג בכל הספרות.